

Ermenistan'dan manzaralar

Nigar Göksel – European Stability Initiative Analisti, Turkish Policy Quarterly Editörü

Ermenistan'a ilk seyahatim 2006 yılının Kasım ayındaydı. Bir düşünce kuruluşünün başkanı olan eski diplomat Stepan Grigoryan beni organize ettiği konferansta konuşmacı olarak davet etmişti. Analist olarak çalıştığım Berlin merkezli Avrupa İstikrar Girişimi (ESI)'nin üç Güney Kafkasya ülkesini (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) kapsayan bir araştırma ve kapasite geliştirme projesi başlatmasıyla, Ermenistan'a son üç yılda sekiz ziyaret daha yaptım.. Amacımız, ülkenin farklı bölgelerindeki ekonomik kalkınma ve sosyal değişim trendlerini araştırmaktı. Ayrıca, Ermenistan'da genç yetenekler tespit ederek onların saha çalışması ve analiz yetilerini güçlendirmeyi hedefliyorduk. Çeşitli yerleşim yerlerinde hayat şartlarını, kamu hizmetlerini, devlet-vatandaş ilişkilerini, diaspora ve yabancı yardım kuruluşlarının katkılarının boyutunu inceledik.

Erivan dışında vakit geçirdiğim köy ve şehirler, Ermenistan'ın kuzeybatısında Kars'tan 80 km uzaklıkta Ermenistan'ın ikinci büyük şehri Gyumri (Gümrü); Iğdır sınırımıza yakın Lusarat köyü; İran'a uzanan yolda Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının birkaç kilometre uzağındaki Karahunj köyü; kuzeybatıda Tavush (Tavuş) bölgesindeki Gosh köyü ve Erivan'ın birkaç saat kuzeyinde ülkenin üçüncü büyük şehri olan Vanadzor'du. Bu geniş yelpazede hem Ermenistan'ın yaşadığı sıkıntılar hem de Türkiye ile ilişkilerinin çetrefilli doğasını gözlemleme imkânım oldu.

Ermenistan'ın ekonomik, siyasi, sosyal dönüşümü üzerine inşa etmeyi tasarladığımız analizi bir senelik çalışmanın ardından Türkiye-Ermenistan ilişkileri eksenine oturttuk. Bu kararı, Türkiye ile ilişkilerin Ermenistan'da her konuyla ilişkilendirilmesinden dolayı aldık.. Ekonomik sorunlar, sınırın kapalı olması ile açıklanıyor. Siyasetçiler Türkiye'ye taviz olarak algılanan her yaklaşım yüzünden puan kaybediyor. 1915'in acı anıları hâlâ taze. Varlığı kuvvetle hissedilen Rusya'nın bu konumu Türkiye'den korunma ihtiyacı ile savunuluyor. Yani Türkiye-Ermenistan ilişkilerini irdelemeden Ermenistan'ın gelişimini, siyasi alternatiflerini, sosyoekonomik dinamiklerini analiz etmek mümkün değil.

Gözlem ve anılarımı derlememin amacı, Ermenistan'da Türkiye konusunda hakim olan hem umut hem de şüpheleri yansıtmak, hayat tarzı ve ekonomik şartlarla ilgili bazı portreler sunmak, bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının tarihin gölgesinde şekillenen kimliğine ışık tutmak....

Bilinmeyen Türk

Temmuz 2007'de ESI'den dört kişilik bir ekip halinde Tiflis'ten Erivan'a arabayla vardık. Yolculuk yaklaşık 6 saat sürdü. Yolun özellikle Ermenistan'daki kısmı bakımlı idi. Dağlık ve yeşil kuzey bölgelerini geçip Erivan'a yaklaştıkça kahverenginin tonları ve ovalarla süslü bir manzara ile karşılaşılırsunuz.

Bir gece Erivan'da kaldıktan sonra ertesi gün email ile aldığımız başvurular neticesinde seçtiğimiz 10-15 genç araştırmacı adayı ile Erivan'ın 60 km kuzeydoğusunda Tsakhadzor adlı doğa harikası (Tsakhadzor „Çiçek vadisi“ anlamına geliyor), turistik otelleri olan küçük bir

yerleşim yerinde seminer gerçekleştirmek üzere yola koyulduk. Tsakhadzor'a yaklaşırken rahatsızlığım baş gösterdi; varınca anladım ki şiddetli zehirlenmişim. Bir akşam önce Erivan Congress Otelinde yediğim ton balığı yüzünden 2 gün boyunca odamdan çıkamadım. Programda seminerin çeşitli bölümlerini yöneteceğim öngörülüyordu ama hepsini kaçırdım. Ancak Erivan'a dönme vakti gelince ayağa kalkabildim.

Bunu takip eden aylarda seminere katılan gençlerden bazıları ile çalışmaya başlayacaktım. Beni tanıdıklarında Türk olmam sebebi ile onlarla aynı odada çalışmayı redderek seminere katılmadığımı düşündüklerini söyleyeceklerdi. Yani zehirlenmeyi bahane olarak algılamışlar. Türklere ve Türkiye'ye karşı Ermenistan toplumunun içine sinmiş şüpheliğe benim ilk tanık olmamı bu; bu anekdotu sıradan olduğu kadar düşündürücü buluyorum..

Özellikle Erivan dışında sohbet ettiğim Ermenilerin çoğu ilk defa bir Türk ile konuşuyorlardı. Aslında Türkiye basında oldukça fazla yer alıyor ve sokaktaki herkesin Türkiye'de olan bitenle ilgili söyleyeceği bir söz, bildiği bir şey var. Bir Türk siyasetçinin sarfettiği bir lafa dair veya bir sonraki yerel seçimlerde değişebilecek dengelerle ilgili detay bir soru ile karşı karşıya kalabiliyorsunuz. Türkiye ile ilgili konular köylerdeki çocuklardan üniversitedeki gençlere kadar geniş bir yelpaze tarafından büyük bir ilgi ile takip ediliyor. Ama eksik veya hatalı bilgiler yaygın. Bu kadar ilgiye karşılık doğrudan temas az olunca yanlış düşünceler çabuk yayılabiliyor.

Ermenistan'da beklediğimden çok Anadolu kökenli aile var. Ülkenin her köşesinde tanıştığım insanların en az bir büyük annesi veya dedesi Anadolu'nun bir köyünden veya şehrinden.

1915-1923 arasında Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a kaçan çok sayıda Ermeni oldu. Bu bölge 1918'e kadar Çarlık Rusya'nın kontrolünde. Sonra 1918-1920'de bağımsız Ermeni Devleti kuruluyor, ardından da Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. "Vatana dönüş" dalgaları Sovyetler zamanında devam ediyor. Stalin, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra organize bir dönüş kampanyası başlatıyor – özellikle Lübnan, Suriye, İran, Yunanistan ve Kıbrıs'a yerleşmiş Ermenilerin Ermenistan'a gelmeleri teşvik ediliyor.

1915 olaylarının mağdurlarının neslinden gelen Ermenilerin tümünün diasporada olduğu varsayımı Türkiye'de yaygın. Halbuki Ermenistan halkının büyük bölümünün de soyu (Anadolu toprağından yeşermiş..

Masal gibi anlatılan eski memlekete duyulan özlemi dillendiren, toprağından kopartılmış ve adaletsizlikten muzdarip bir insan harmanı Ermeni halkı.. Bu çerçevede aile geçmişini, empati ile dinleyen bir Türk'le bunu paylaşmak başlı başına önemli bir fark yapıyor.

Ermenistan'da yapılan kamuoyu yoklamalarında Türklere karşı önemli ölçüde korku ve şüphe duyulduğu ortaya çıkıyor.. Mesela IRI-ASA anketlerinden anlaşılan, Türkiye'nin bir tehdit oluşturduğu kanısının çok yüksek olduğu. Fakat, Türkiye'deki gelişmelere duyarlı bir algılama bu. Türkiye'den değişim sinyallerinin geldiği zaman aralıklarında veya ikili ilişkileri ılımlı bir havada seyrettiği süreçlerde tehdit algılaması düşüyor. TESEV-HASA anketlerinden anlaşıldığı üzere Türkiye denince akla ilk gelen isimler genellikle Ermeniler arasında olumsuz çağrışımlar yaratan tarihsel figürler – Sultan Abdülhamit veya Talat Paşa gibi. ACNIS adlı kurumun anketlerinde ise Türklerin tanımlanması istenince yanıtlayanlar ekseriyetle düşman imajına uygun sıfatlar kullanıyor.

Fakat bunlar hızla değişen gerçekler. Türkiye ile ve Türkler ile iletişim arttıca Türkiye'nin monolitik olmadığı gerçeği ve bu ülkenin yaşadığı yoğun değişim karşısında önyargılar aşılıyor.

Gelişen Erivan'da kalkınma dengesizlikleri

Ermenistan'a cnc seyahatimin tarihi Ekim 2007. Amacım ESI ile çalışmak için başvurmuş gençlerle görüşmek ve 3 aylık ortak çalışma periodlarında Ermenistan'daki çeşitli yerleşim yerlerinde bulunan halkın sorunları, imkanları ve tarihi nasıl irdelediklerine dairi incelemeler yapmaktı. Erivan'da geçen 10 gün boyunca farklı otellerde kaldım çünkü özellikle Eylül ve Ekim ayları diasporadan Erivan'a en çok ziyaretin gerçekleştiği aylar Bu aylarda hava iyi (yaz aylarında Erivan'da bunaltıcı bir sıcak yaşanıyor). 21 Eylül'n Ermenistan Kurtuluş günü olarak kutlanmasının da bunda bir rolü var.

Kaldığım otellerden biri Metropol oteldi. Konumu, şehrin girişinde yer alan köprünün hemen karşısında (Victory Bridge), Mashtots Caddesinin başladığı kavşakta. Bu cadde, şehrin merkezi olarak görülen Opera binasına kadar uzanıyor. Mashtots, şehrin ana arterlerinden biri.

Otelin karşısında Ararat (Ağrı) Brandy Factory (tepenin üzerinde kırmızı renkli gösterişli bir bina), yanında ise Yerevan (Erivan) Ararat Brandy-Wine-Vodka imalathanesi. Ermenistan'ın konyağı meşhur. Hrazdan Futbol Stadyumu kısa bir yürüyüş mesafesinde. Surp Sarkis Kilisesi otelin yakınındaki bir tepenin üzerinde. Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı Ararat bölgesi piskoposluğu burada.

Metropol otelinin hemen ötesinde ülkenin en büyük mobil telefon hizmetini sunan Vivacell-MTS merkez binası bulunuyor (Bu şirketin bir ortağı diasporadan bir Ermeni, diğer ortak ise Rus şirket MTS). Fransız ve İtalyan bykellikleri, Merkez Bankası binası, Moskova Evi (Moscow House) Rus şirketlerin ve kültürel ofislerin bir arada bulunduğu bina), Belediye Başkanının ofisi beş dakikalık yürüme mesafesinde. Rusya bykelliği ise yolun biraz daha aşağısında.

Dört yıldıızlı Metropol otelinin binası gösterişli olsa da hizmet açısından zayıftı. Otel, 2000'lerin başlarında aılmış. Otelin sahibi olan Manukyan ailesi 90ların başından beri siyasetin içinde. (Hatta Andranik Manukyan 27 Ekim 1999 Parlamento saldırısında yaralananlardan; 2000- 2008 yılları arasında ise Ulaştırma Bakanı, sonra 2008'dan itibaren Cumhurbaşkanı danışmanı). Ermenistan'da ekonomi ile siyaset i ie. nemli işletmelerin sahipleri pek az bir istisna ile siyasetin içinden olan aile mensupları. Uluslararası ekonomik raporlarda da altı çizilen şiddetli bir rekabet sorunu var. Özellikle stratejik sektörlerde Rus oyuncuların ağırlığı hissediliyor, mesela, telekomünikasyon, ulaştırma (zellikle demiryolları), enerji alanları ve çeşitli yeraltı zenginliklerinin (maden) işletmesinde.

Erivan'da, herkesin vurguladığı 2000li yılların başından beri belirgin bir gelişme var: büyük inşaat şantiyelerinin varlığı, tamamlanan projeler ve gelecek vaat eden bir yapılanma vizyonu.. Emlak fiyatları bir hayli yükselmiş. Son yıllarda açılan kafeler, restoranlar, lüks markaların satış noktaları, oteller ile şehir daha dinamik, daha renkli bir hale bürünmüş. Fakat hala eli

yüzü düzgün bir sinema salonu yok. Olan bir iki modern spor salonu fahiş fiyatlarla şehirdeki yabancılara ve imtiyazlı vatandaşlara hizmet verebiliyor. Siyah Mercedesler ve jipler ortalıkta görünse de sahipleri herkesçe bilinen ayrıcalıklı ailelerin mensupları – özel seçilmiş plakalar ile daha da gösterişli bir hale getiriliyor, başkalarının park edemediği yerlere park etme “cesaretini” gösterebiliyorlar. Bu ayrıcalıklı kesimin hayatı kısa sürede değişmiş. Ancak genel bir iyileşmeden de söz edilebilir. Temel altyapı sorunlarının çoğu aşılmış. 90lardaki elektrik, su sıkıntısı büyük ölçüde aşılmış, yollar düzelmiş, tüketimin artmasıyla hizmet sektörü büyümüş.

Bu büyümenin kaynağı üretim değil. Sanayi sektöründe tutunmaya veya büyümeye çalışan vatandaş pek çok sorunla karşılaşılıyor. Coğrafi konum (denize açılım olmaması) ve kapalı sınırlar bu zorluklardan sadece bir kısmı. Oligarşik sistem olarak tarif edilen ekonomik yönetimdeki dengesizlikler sıkıntıların diğer bir önemli nedeni. Ülkenin Erivan’dan öte ekonomik gerçeklerini irdeleyince bu konular daha net hale geliyor. İktidar bu sorunların üstesinden gelmek için çeşitli adımlar atıyor olsa bile yerleşik çıkarlar ile mücadele zorlu bir süreç.

Tavuş bölgesine ziyaret – idari yapının incelemesi

Kasım 2007’de tekrar bir Ermenistan seyahati gerçekleştirdim. Seçtiğimiz dört araştırmacı ile çalışmalarımızı derinleştirmeyi amaçlıyordum.

Grigor adlı bir genç ve engebeli ve karlı köy yollarını bilen özel bir şoför ile jipe atlayıp yola çıktık. Tavuş bölgesinin merkezi olan İcevan (Ijevan) şehrine vardık. Burada kalkınma sorunsalı üzerine çalışan, eğitim ve kredi veren kuruluşlarla görüştük, valilik gibi bir müessese olan Marzpetaran’a gittik.

Ermenistan’ın idari yapısı bağımsızlıktan sonra değişmiş, yeni bölgesel birimler yaratılarak yerele yetki ve sorumluluk aktarılmış..

1996’dan beri uygulamada olan kanun uyarınca Ermenistan’da 10 idari bölge bulunmakta – bunlar “marz” olarak nitelendirilmekte. Erivan’ın özel bir statü ile ayrı bir idari birim. Marz’ın idarecisi demin de bahsettiğim gibi “Marzpetaran”. Marzpet ise , “vali”ye denk düşüyor. Siyasi kimlik taşıyor marzpetler – başbakan tarafından atanıyorlar, parlamentonun dengeleri marzpet dağılımına da yansıyor..

Çok fazla sayıda irili ufaklı “belediye” – yerel yönetim bulunuyor. Özellikle küçük olup kaynak yaratamayanlar mevzuatta belirtilen görevlerini yerine getirmekte zorlanıyor. Bütün yerel yönetimlerin bir meclisi ve “muhtar” gibi bir başkanı var. Tavuş bölgesinde 58 kırsal belediye, 4 kent belediyesi bulunuyor. Toplam nüfus 134.000 civarında.

İcevan’da birtakım diaspora Ermenilerinin desteği ile kurulmuş bir yerel kalkınma ajansına uğradık. Burada verilen eğitimler, kredi için aranan şartlar, ticari kurumların karşılaştığı zorluklar gibi konuları tartıştık. Diasporanın 90larda desteği daha çok hayır işlerine yönelik iken, destek, son yıllarda sürdürülebilir kalkınmaya yönelmiş.. Piyasa ekonomisine geçişte çok eğitilmiş bir halk da olsa gerekli donanımın olmadığı ve devletin bu durum karşısında etkili siyasetler geliştiremediği kolayca gözlemleniyor.

İcevan'a yakın küçük bir kent olan Dilican'a (Dilijan) uğradık. Dilican geçtiğimiz senelerde ekonomik strateji çalışmalarında potansiyel "finans merkezi" olarak belirlenmiş. Konu hakkında sorular sordüğümüz ekonomik uzmanlar bunun pek gerçekçi olmayan bir tasarı olduğunu dile getirdi. Dilican, doğası dolayısıyla Sovyet aydınlarının yazlık evlerini kurdukları bir mekân. Sağlık merkezleri ve dinlenme yerleri burada hizmet veriyor. Maden suyu üretimi ile tanınıyor. Dilican ve çevresi temiz hava ve olağanüstü doğası ile çarpıcı bir yer – ekoturizmin gelişmesi mümkün.

Etkileyici klasik Ermeni mimarisini yansıtan Goşavank manastırının bağlı olduğu Goş (Gosh) köyüne gittik. Bu bölgede toprak kayması önemli bir sorun. Japon kalkınma kurumları bu bölgede teknik çalışmalar ve yeniden yapılandırmalar gerçekleştiriyor. Hatta burada yerleşip senelerce bu işle uğraşan, akıcı Ermenice konuşan Japonlar var. Beklenmedik ve şaşırtıcı bir görüntü.

Sabah 10'da Goş köyünün muhtarını ziyaret ediyoruz. Devletten alınan destek, toplanan vergiler gibi konularda sohbet ederken muhtar merakla benim nereli olduğumu soruyor. Çekinerek Türkiye diyorum. Heyecanla "nasıl oldu da bunu söylemedin" diyerek havaya fırlıyor muhtar. Hemen ofis kapısını açıp sekreterine emirler yağdırıyor. Beş dakika geçmeden masa böreklerle, meyva tabaklarıyla ve tatlılarla donatılıyor. Meyveler muhteşem – inanılmaz bir lezzet. Ev yapımı vodka getiriliyor. Komşuluğa, geleceğe, anılara kadeh kaldıra kaldıra öğlen olmadan hepimiz çakırkeyif oluyoruz. Bir daha Türk olduğumu söylemekten çekinmiyorum üçra köylerde. En sıcak, insancıl yaklaşımlarla da hep köylerde karşılaşıyorum.

Dönüş yolu karlı. Göz gözü görmüyor. Şoför bu duruma pek aldırmıyor.– savrula savrula gidiyoruz. Nasıl oluyorda bir dağ yamacından aşağı uçmadan ileliyoruz diye düşünüyorum içim ürpererek...

Gyumri – Sovyet Mirası, Batı Desteği ve Türkiye ile sınıra bağlanan ümit

Aynı seyahatte, Meri adlı genç bir sosyal bilimci ile Türkiye sınırındaki Gyumri (Gümrü)'ye gittim.

1988 Aralık ayında bu şehir şiddetli bir depremle sarsılmış. Yaklaşık 30.000 kişi yaşamını yitirmiş 500.000 kişi evsiz kalmış. Deprem, Sovyetler Birliğinin çökmeye başladığı zamana denk gelmiş. Şehrin tekrar inşası aksamış. Sonbahar 1991 Sonbaharı'nda bağımsızlık ilan eden Ermenistan'da şartlar daha da zorlaşmış. Karabağ savaşı devletin kaynaklarını eritmiş. Azerbaycan Karabağ'a misilleme Ermenistan'a doğalgaz akışını kesmiş. Abkazyadaki savaştan dolayı Rusya'ya giden hat da kapanmış. Nisan 1993'de Kelbacar'ın işgaline karşılık Türkiye hem diplomatik ilişkileri durdurmuş hem de haftada bir kere Kars ile Gyumri arasında sefer yapan treni sona erdirmiş.. Ermenistan'ın başlıca elektrik kaynağı olan Medzamor nükleer santrali de deprem dolayısıyla kapatılmış. Bütün Ermenistan şiddetli bir enerji krizi yaşamış.. ısıtmanın olmadığı 90ların soğuk kış aylarında, anlaşılabilirliği gibi çok ağır şartlarla karşılandı Ermenistan'da.Sovyetlerin çöküşü ile kepenk indiren bir yığın fabrika.. Gyumri'de evsiz, işsiz büyük bir kitle insan...Çalışmak için Rusya'ya gidenler. Mevsimlik işçi olanlar veya Rusya'ya veya başka ülkelere temelli yerleşenler. Tablo 90larda böyle.

Gyumri hâlâ Ermenistan'ın en büyük ikinci şehri fakat nüfusu 1987'de 226.000 civarındayken, bugün yaklaşık 147.000. Birçok aile için önemli bir para kaynağı ise Rusya'daki veya Avrupa'daki akrabalarının birkaç ayda bir gönderdiği işçi dövizini.

19. yüzyıldan beri Gyumri (1837'den 1924'e kadar bu şehrin adı Alexandropol) bölgenin önemli bir kültür ve ticaret merkezi. Sovyetler Birliği zamanında ise (o zamanki adı Leninakan) bu şehir bir sanayi merkezine dönüşüyor.. Tekstil, ve makine üretimi özellikle gelişiyor. Tiyatro ve operanın önde gelen merkezi olma özelliği de sürüyor. Sovyet Ermenistan'ın birçok sanatçısı Gyumri'li

Bugün Gyumri bazı açılardan çok değişmiş, bazı açılardan ise hiç değişmemiş Halen kuvvetli bir Rus varlığı sözkonusu. Mesela yaklaşık 3000 Rus askerinin konuşlandığı bir askeri üs mevcut. Şehirden 1840'dan beri bir "garnizon" kent olarak da bahsediliyor. 1941'de de Sovyet ordusunun bazı tümenleri burada konuşlanmış.

Gyumri'nin depremden sonra yeniden inşası oldukça geç ve yavaş. Bu yeniden yapılanma büyük oranda yabancı yardım kuruluşlarının eşgüdümünde finanse ediliyor. Ermeni diasporasının desteği de önemli bir katkı. 90larda maddi katkıların boşa harcandığından söz edilebilir. Zamanla diasporanın maddi desteğinin yönlendirilmesi için daha etkin sistemler kurulmuş.

Halen Gyumri'de pek az iş imkanı var. Sanayi toparlanamamış. Bira, tekstil ve süt ürünleri/peynir üretimi var. Sovyetler zamanındaki fabrikalardan depremden sonra tekrar inşa edilenlerin çoğu varlığını sürdürmemiş. Çünkü ürettikleri mallar çağın gereksinimlerine cevap verememiş, üretim yöntemleri verimsiz kalmış, eski piyasa bağlantılarını da kaybetmişler

Günümüzde yerel üreticiler vergi ve gümrük yasalarının eşitsiz uygulamasından ve ürünlerinin piyasaya ulaşamamasından yakınıyor. Kapalı sınırlar tekellerin oluşması ve güçlenmesi için zemin hazırlamış gibi. Şeker, tütün, yağ gibi temel gıdaların ithali buna örnek –gümrük, vergi alanlarında ayrıcalıklı şartlarla tekeller/kartel durumları oluşmuş. Bu şartların aşılması için Türkiye ile sınırların açılmasına ümit bağlanıyor fakat sınırın açılmasıyla bütün sorunların çözülmeyeceği de yakın geçmişte anlaşılmaya başlanmış.. Bu doğrultuda siyasilerden beklentiler var.

Gyumri eski dinamizmini kaybetmiş bazı Gyumrililere göre. Artık sanatçılar ve düşünürler için eskiden olduğu gibi bir cazibe merkezi değil bu şehir. Bunda, Gyumri'nin Türkiye ile kapalı sınırdan dolayı bir "çıkılmaz sokak" olmasının da rolü olduğunu düşünenler az değil.

Gyumri'de yeni apartmanlar, yeni marketler, restoranlar, pazarlar var ancak, geçici "domik"ler de hala mevcut. Yani hâlâ evlerini depremde kaybetmiş olan ve yeni bir yuvaya kavuşamamış olan aileler var. 20 yıldır bir odalı, kırık dökük malzemelerden yapılmış, kimisi tren vagonundan dönüştürülmüş yapılarda yaşıyorlar. Bekleme listesinde devletten ev bekliyorlar...

Siyasi kutuplaşma

2008 Ocak ayında bölgesel sorunlar üzerine bir konferansa katılmak için yine Erivan yolunu tuttum. Havaalanından sabah 5’de dışarı adım attığımda nefesim tutuldu. Eksi 25 derece soğuk! . Hem de kuru bir soğuk! Yollar buzlu, kaldırımlar kaygan. Bir başka yeni otel, Golden Palace’dan içeriye kendimi zor attım, ve sonra da 5-6 gün mümkün olduğu kadar az dışarı çıktım. Konferans bu oteldeydi, toplantılarımı da elverdiğince otelde yaptım.

Bu seyahatten sonra bir süre Ermenistan’a gelemedim çünkü siyaseten ortam çok gergindi. Şöyle ki 19 Şubat 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Serj Sarkisyan %52.82 ile kazanıyor. Eski Cumhurbaşkanı (1991-98) Levon Ter-Petrosyan’ın oyu ise % 21.51. Seçimlerde hile olduğu iddiası var; muhalefet gösteri düzenliyor. Her gün meşhur Opera binasının önünde ve Özgürlük Meydanı’nda seçimleri protesto etmek için insanlar toplanıyor. Şiddete başvurulmuyor ama ortalık karışık. Protestocuların sayısı hakkında her kaynak farklı tahminde bulunuyor. Ortaya atılan sayılar 20.000’den 200.000’e kadar değişiyor. Bu arada bürokrasiden istifa edip muhalefet kampına katılanlar oldu.. Herkesin tarafı belli bir nevi. Tamamen kutuplaşmış bir toplum, bir iş dünyası, bir bürokrasi var. 1 Mart 2008’de polis şiddet kullanarak muhalif göstericileri dağıtıyor. Ölen 10 kişi , yüzlerce yaralı... “Siyasi suçlu” olarak bugün bile hapiste yaklaşık 50 kişi tutuluyor –ki aralarında Dışişleri eski Bakanı da bulunuyor. Bu olaylar Sarkisyan iktidarı için kötü bir başlangıç oldu . Muhalefet kurduğu Ulusal Ermeni Kongresi bloğu vasıtası ile düzenli olarak mitingler organize ediyor hâlâ. Genç neslin siyasete ilgisi, duyarlılığı arttıran bu dinamizm sürüyor. Bu sene 1 Mart’ın yıldönümünde yaşamını kaybedenlerin anısına kalabalıklar sessizce toplandı.

+++

Mayıs 2008’de tekrar Ermenistan için yola çıktım. Her zamanki gibi Armavia havayollarının direkt uçuşu sabah 5’de Erivan’a vardı. Pasaport kulübesindeki kadın pasaportuma baktı, bana baktı “Ne yaptın sen?” dedi hafif bir gülümseme ile. “Nasıl yani?“ diye sordum şaşkınlıkla. „Güvenlik tehdidi olarak işaretlisin, giremeyeceksin”. Sabah 10’da gelmiş kıdemli kadro; beklemeliymişim. Gidiş terminali daha rahat olurmuş beklemek için. Oraya gönderdiler beni. 14:00’e kadar orada oturdum. Neyse ki alanda kablosuz internet var. Oyalandım, ama çok yorgundum. Bir sonraki gün de seminer verecektim. Dokuz saat bekledikten sonra huzursuzluk yaşamaya başladım ancak görevli kimse yoktu etrafta. Pasaport geçişine geri döndüm. Bu sefer de vardiyalar değişmişti, ortalıktaki insanların hiçbiri kim olduğumu bilmiyordu. Pasaportumu da almışlardı. Nereye uçtuğumu sordular sürekli, ben aslında vardım, gitmiyorum diye açıklamaya uğraşırken durumdan haberdar birileri neyse ki geldi. Beni küçük bir odaya aldılar. Ne yaptım da beni tutuyorsunuz diye sordukça “sen ne yaptığını çok iyi biliyorsun” yanıtını alıyordum. Sonunda sınır dışı edileceğimi ama kurallar gereği aktarmasız uçakla gitmem gerekeceği için üç gün o odacıkta beklemem gerektiği söylendi. O zamana kadar çok sabırlı davrandım fakat bunu duyunca asabım bozuldu. Neyse ki telefonlarım hala üzerimdeydi. Türkiye dışişleri bakanlığının etkin müdahalesi ve Avrupa Birliği temsilcileri ile ABD’den yüksek seviyede destekle 14 saat dolmadan pasaportum teslim edildi ve salıverildim.

Artık ülkeye girmek de istemiyordum ama mantıklı tavsiyeleri dinledim sonunda ve 10 gün Ermenistan’da kalarak genç araştırmacılarla birlikte seminere katıldım. Bu aynı zamanda

Erivan'dan en çok uzaklaştığım, Karahunc (Karahunj) köyüne gittiğim seyahat oldu. Nitekim Karahunc'daki tecrübelerim yaşadığım tatsızlığı silecek hatıralar olarak aklıma kazındı.

Havaalanında sıkıntı yaşayan ilk Türk ben değilim. Yeşil pasaportu olan Türklerin önceden özel bir izin almaları lazım. Gerçi benim pasaportum normal, standart bir pasaport. Ve sadece Türkler değil. Avrupalı ülkelerin STK'ları adına çalışan birkaç kişinin benzer sorunlar yaşadığını duyduk. Ermenistan Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organisation) üyesi. İran ve Türkiye ile hudut kapıları Rusya ile ortak olarak kontrol ediliyor. Bana gözdağı vermek isteme sebepleri ile ilgili çok tahmin yürütüldü. Nedeni hala netleşmedi ama bir daha sorun yaşamadım.

Karahunc köyü portresi

Erivan'dan Ermenistan'ın güneyine seyahat etmek için önce Ağrı dağına doğru, batıya gider ana yol. Erivan'dan çıkarken paslı sanayi siteleri çevreler yolu. Güneye yönelince bitki örtüsü değişir. Kahverengi tonlarının hakim olduğu bayırlardan gür yeşilliklere ve dik dağlara geçilir.. Doğu Anadolu'yu andırır coğrafya. Bu yol Dünya Bankası desteği ile 2002'de inşa edilmiş. Ülkedeki yolların büyük bir kısmı ise diasporadan toplanan destekle onarılmış ve yapılmış. Bu yol aynı zamanda İran'a da giden yol. Tek tük kamyonlar var. Özellikle İran sınırını geçince dağlık ve virajlı olan yol büyük kamyonlar için uygun değilmiş yerel halkın anlattığına göre. Karahunc'a Anna adlı genç bir sosyolog ile birlikte gittim. Erivan'dan 254 km. uzaklıkta bir köy ama varması 5 saat sürdü. Bir tepenin üzerinde resim gibi, 1280 kişilik bir köy. Köyün bir kısmında şiddetli toprak kayması var – güvenli olmayan konumdaki evlerde hala insanlar yaşıyor.

En yakın kent Goris. Köylüler Sovyet zamanında Goris'te fabrikalarda çalışırlarmış. Bağımsızlıkla beraber toprak reformu ve özelleştirme gerçekleşmiş, evi olan her ailenin işletecek bir toprak parçası da var.

Köyde, 46 yaşındaki Harut'a konuğuz.. Diana (19), Sergey (18) ve Sevak (13) adlı üç çocuğu var. Harut'un. Karanhunc siyah dutları ile meşhur. Harut'un da herkesin gibi arka bahçesi dut ağaçları ile dolu. Bu dutlarla evin altındaki donanımı kullanarak dut vodkası yapıyorlar. Evlerin çoğunda su yok, tuvaletler dışarıda Çöp toplama hizmeti de bulunmuyor..

4 km. ötede Azerbaycan'ın işgal altındaki bir köyü varmış. O civarda toprak verimli olduğu için hayvanlar otlamaya oraya götürülüyor. "Türk topraklarına gidiyorum" tabirine anlam veremedim ilk duyduğumda, Türkiye çok uzak, oraya gidiyor olamazlar dedim kendi kendime. Sonra öğrendim ki, "Azeri" için farklı bir tabirleri yok, "Türk" kelimesi kullanılıyor.

Köydeki herkes en az lise mezunu. Çoğu da üniversite mezunu. Fakat iş yok. Köyde öğretmen, kütüphaneci, hemşire gibi istihdam alanları mevcut – hepsi kamu görevi. Harut, eskiden Goris'te fabrikada çalışıyormuş. Goris'te pek az iş imkanı var artık..Harut da sadece, ev tamiratlarından biraz para kazanabiliyor. Hayvanları var – 20 koyun, bir inek ve on tavuk. İki dönüm de toprağı.

Ev yapımı vodka eski şişelere dolduruluyor. Köydeki bazıları ürettikleri vodkayı resmen para birimi olarak kullanıyor. Çünkü nakit yetersiz. Fatura ödemek için bile muhtara vodka ile takas yapanlar var.

Her öğün masada benzer yiyecekler var. Ev yapımı bal, süt, kuşburnu çayı, peynir, çeşitli otlar, lavaş ekmeği, ve vodka. İlave olarak bazen yumurta, bazen patates, bazen bir et parçası.

90ların hayat şartlarının çok daha kötü olduğu konusunda bütün köylüler hemfikir: kaos, , yokluk... Şimdi ise iş imkânı kısıtlı bile olsa, şartlara uygun çözümleri var insanların. bu çözüm bazen bir aile mensubunun Rusya'dan yaptığı havale olabiliyor, bazen ise sosyal yardımlar. Köydeki 321 aileden 110'u devletin sosyal destek sistemine bağlı, bir ödenek alıyor. Ailelerin en küçük oğlu evlenince ayrılıyor, karısı anne-babanın ve evin bakımını üstleniyor.

2000li yılların başından beri, uluslararası kurumların desteği ile altyapı sorunlarının çoğu aşılış.: kütüphane, kreş, kültür evi, okul, ilk yardım merkezi gibi kamu yapılarını Oxfam, GTZ gibi yabancı kurumlar onarmış.

Sorunlar bitmiş değil. Mesela ürünlerini piyasaya ulaştırmak konusunda sıkıntı yaşıyor köylüler. Engellerin çıkartıldığını, rekabet etmelerine izin verilmediğini ifade ediyorlar. Sulama sistemleri ve düşük kalite tohum ve gübreden dolayı verimsizlik olduğunu söylüyorlar. Tarım araçları eskimiş, yeni teknolojilerden mahrumlar.

Köylüler, beni çok misafirperver bir şekilde ağırladılar. Yolda karşılaşıp konuşmaya çalıştığım her köylü ısrarla beni evine götürdü, kısıtlı yemeklerini ısrarla benimle paylaştı, hayat hikâyesini samimiyetle anlattı.

Harut'un ailesi tek yatak odalarını bize verdiler, salonda yattılar ailecek. Bir komşu köyde Nigar adlı bir Ermeni genç kadın olduğunu hatırladılar. Traktörle gidip bu kızcağızı getirdiler, bir başka Nigar'la tanışmak isteyebileceğim düşüncesiyle. Beraber fotoğraflarımız çekildi. Nigar, İran'da doğmuş. Ermenistan'da da başka Nigar yoktur herhalde diyerek bu tesadüfe pek güldük.

Tüm eforlarıma rağmen bir kuruş para almayı kabul etmediler. Çözümü, vodkanın köydeki fiyatını bildiğim için kendilerinden taşıyabildiğim kadar vodka satın almakta buldum.

Türklerin futbol akını

Eylül ayının başında Ermenistan'a ilk kez vizesiz girdim. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyareti ve futbol karşılaşması nedeni ile geçici olarak Türklere vize kaldırılmıştı. Sokaklar Türk basınından tanıdık yüzlerle doluydu. Heyecanlı, keyifli bir atmosferdi.

Daşnak partisi hükümetin dört koalisyon partisinin biriydi. (Nisan 2009'da koalisyondan ayrıldılar). Gül'ün konvoyunun geçtiği yol güzergahında, kaldırımlarda Daşnak partinin topladığı kalabalıklar vardı.. Pankartlar tutuyorlardı – "Ben Van'lıyım" gibi. Beklenenden çok daha az kişi katılmıştı bu gösterilere – katılımcıların bir kısmının ise Daşnak temsilcilerince

minibüslerle Erivan dışından getirildiği rivayetleri dolaşıyordu. Ancak, şahsen, Ermenistan'da Gül'ün bu davete icabet etmiş olmasına sevinmeyen kimse ile tanışmadım.

Daşnaksutyun partisi (diğer adıyla Devrimci Ermeni Federasyonu – DEF), 1890 yılında Tiflis'te kuruluyor. Sovyetler zamanında yasadışı kabul edildiğinden, gücünü diasporadaki teşkilatlanmasından alıyor. Ermeni kimliğinin muhafazasına yönelik dünyanın birçok yerinde dil, kültür, siyaset alanlarında kurumsallaşmış bir yapı. Ter Petrosyan başkanlığı döneminde Ermenistan'da yasaklanan parti, Koçaryan'ın başkanlığında 1998'de tekrar faaliyetlerini yürütmeye başladı. Koçaryan ve Sarkisyan'ın cumhurbaşkanlığını destekleyerek hükümetlerde koalisyonlara katıldılar. Bugüne kadar Ermenistan'da DEF'in aldığı en yüksek oy 2008 Parlamento seçimlerindeki %13.1'lik skor.

6 Eylül'deki Ermenistan-Türkiye maçı süresince Hrazdan stadyumundan net olarak görülebilen Soykırım anıtının önünde protesto için mumlar yakıldı. Ardından günlerce Ermeni basınında sokyırım anıtının ışıklarının sömükleştirilmiş olup olmadığı tartışıldı. Türklere taviz olarak böyle bir jestin yapılmış olması ihtimali milliyetçi damara basmıştı. Tüm ilgililer böyle birşeyin olduğunu inkar etti ama suçlamalar siyasallaştırılarak bir süre devam etti. Bundan evvel de Ermenistan takımının futbol formasının üzerindeki Ağrı sembolünün bir top logosu ile değiştirilmesi büyük tartışma yaratmıştı. Türklere hoş görünmek için prensiplerden ödün vermek olarak algılanmıştı.

Ağrı dağının silueti Erivan'ın birçok noktasından net olarak görülebiliyor. Ayrıca Ağrı sembolü her yerde karşınıza çıkıyor. Şişe su markasının logosu Ağrı dağı, restoran duvarında Ağrı portresi var, Armavia havayollarının uçakta dağıttığı karton yemek kutularının üzerinde de yine bir Ağrı dağı... Ermeni milleti için Ağrı dağı milli bir sembol. Efsaneye göre, Tanrı'nın insanoglunun kötü davranışlarına karşılık yarattığı Büyük Tufandan sonra Nuh'un gemisi Ağrı dağında karaya oturdu. Ermeni mitolojisine göre Nuh'un torununun torunu Hayk, Ermeni ulusunun kurucusu. Bugün Ermeniler, kendilerine Hayk olarak hitap ediyorlar. Ermenistan için ise Hayastan tabiri kullanılıyor. Türkiye'deki pek çok yazar ve düşünür bu Ağrı sembolizmini Türkiye'nin toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılıyor. Rivayete göre Sovyetler Birliği otoriteleri ile bu konuda Türkiye Dışişleri Bakanı vaktinde yüzleşince, "Sizin de bayrağınızda ay var, sizin ayda toprak talebiniz mi var?" yanıtını almış. Mizah bir yana, Ağrı sembolü ile ilgili olsun, olmasın bir toprak beklentisi sorununun gerçekten olduğuna zaman içinde tanık oldum. Fakat Sevr anlaşmasının aslında hala geçerli olduğu gibi savlara dayandırılan toprak hakkı argümanları mantıkdışı ve nispeten marjinal. Yapılan hukuki çalışmalar bu taleplerin yersiz olduğunu ortaya koyuyor.¹ Bilgi eksikliğinin yarattığı zemin ve Türklere ile doğrudan diyalogun olmamasının yarattığı spekülasyon ortamında bu argümanlar duyuluyor.. Şunu hatırlatmakta yarar var: bugüne kadar Ermenistan'da siyasi iktidarlar bu mesnetsiz söyleme itibar etmediler..

Maçı ben maalesef stadyumdan seyredemedim – geç kaldığım için yollar kapanmıştı. Stadyuma yukarıdan bakan Urartu adlı bir restoran buldum. Restoranın sahibi Türk olduğumu anladı, çatıda uygun bir yer ayarladı seyretmem için. Garsonlardan biri akıcı

---

1 Gerçeklerle Yüzleşmek. Ermenistan, Türkiye ve Soykırım Tartışması, European Stability Initiative, 21 Nisan 2009, www.esiweb.org

Türkçe konuşuyordu. Anneanesi evde Türkçe konuşmuş. Bana sürekli küçük mezeler getirdi. Her fırsatta gelip biraz sohbet etti. Anneanesinin anlattığı köyü sordu bana. Gidip görmek için yanıp tutuşuyordu. Uçakla İstanbul'a, oradan da otobüs veya uçakla doğuya uçabileceğini söyledim. Giderse ailesi ile beraber gitmek isteyeceğini, öyle bir masrafın altından kalkamayacağını açıkladı.

Erivan'daki şahinler

Kasım sonu, Aralık başında tekrar Erivan'daydım; bu sefer amacım “Şahin”leri tanımaktı. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın geçersiz olduğunu savunan Ara Papyan gibi teorisyenler, Daşnak partisi temsilcileri, ve Karabağ savaşında ön saflarda savaşmış Lübnanlı Ermeniler ile görüştim. Toplantıların hepsinin atmosferi medeni idi, fakat konular ağırdı. Ermenistan'ın tarihten kaynaklanan hakları, güvenliğini temin etmek için ülkeye katılması gereken toprakları, ekonomik olarak Türkiye'den “korunmak” için alınması gereken tedbirleri soğukkanlılıkla dinledim. Bu insanlar, iki ülkenin sınırına, sınır değil, “ateşkes hattı” olarak hitap ediyorlar. Karabağ ve ASALA konularına yaklaşımda çifte standart çarpıcı. Öte yandan tehdit algısı, çoğulculuğa inancın zayıflığı, ulus olarak mağduriyet psikolojisi bölgenin başka ülkelerindeki milliyetçiliği andırmıyor değil.

Vanadzor şehrinde bir yuvarlak masa toplantısı organize edildi, Türkiye-Ermenistan konularında görüş alışverişi için. Yine Stepan Grigoryan'ın organize ettiği bir etkinlikti. Türkiye'den gelen bir çalışma arkadaşımla beraber kısa birer sunum yaptık. 20 kadar yerel temsilci soru-cevap kısmına gelince Türklerin Anadolu'ya yerleşme tarihinden girdi, ailelerinin Anadolu'daki evlerini geri alma haklarından çıktı. Ara ara gerilen ortam bir noktadan sonra 180 derecelik bir dönüş yaptı. Sanki herkes içini dökmüştü ve daha gerçekçi, insancıl konulara nihayet odaklanmaya hazırlardı. Toplantıdan sonra 11 yaşında Sergey adlı bir çocuk tercüman vesilesiyle bana „Gerçekten Türk olduğuna inanmamıştım, çünkü çok güzelsin“ dedi. Toplantı boyunca dile getirilen sorunların derinliği karşısında ne diyeceğimi bilemeden sustum çoğu kez.

Aynı seyahatteki bir başka gergin etkinlik ise üniversite gençleri ile buluşmamızdı. Avrupa Birliği, demokratikleşme gibi konulardaki kısa sunumlarımızın ardından çoğunluğu genç kadınlar olan yuvarlak masa katılımcılarından birinci soru “Sen soykırımı tanıyormusun?”, ikinci soru “toprak hakkımızla ne zaman yüzleşeceksiniz” ... Ve bunun gibi bir sorular silsilesi...

Ermenistan'da küçük şehirler ve üniversite gençliği birikmiş kızgınlığa, şüpheciliğe en çok tanık olunan yerler. Bir Türk olarak Erivan'daki basınla görüşürken de sert ve sorgulayıcı tavırlarla karşılaşmak olası.

Öte yandan bu 10 günlük seyahatte bir arkadaşımın eşi beni *Facebookyan* partisine götürdü. Facebookyan, Erivan'da düzenli olarak organize edilen, Facebook üzerinden davetlerin gönderildiği bir parti serisi gibi. Gençlerin bazıları beni sunumlardan veya televizyondan tanıdı, gelip konuştu. Bir Türk Ermeni genç bayan oradaydı; Türkçe konuşmayı özlemiş, Erivan'a üniversitede okumak için gelmiş, sohbet ettik. 80lerin müziği çalıyordu. İstanbul'un 20 sene evvelki mekânları gibiydi. Giyim İstanbul'daki gençliğe nazaran çok daha mütevazı idi. Çok samimi bir ortamdı.

Ertesi günü Ağrı Dağı'nın eteklerinde Lusarat köyünde geçirdim. Lusarat köyünden bakınca Ağrı dağına uzansanız dokunabilecekmışsiniz gibi bir hisse kapılıyorsunuz.

Köy, Khor Virap kilisesine birkaç dakikalık araba mesafesinde. Ermeni kralı 3. Tiridates, 3. yüzyılda, Krikor Lusavoriç'i Hristiyanlığı yaydığı için 11 yıl burada zindanda tutmuş. Turistlerle beraber yerin altına dimdik inen merdivenlerden bu derin çukura indim. Soğuk, karanlık ve ürpertici idi.

Kral 3. Tiridates, 301 yılında Ermenilerin dinini Hristiyanlık olarak tanıyan Kral aslında. Ermeni Devleti böylece ilk Hristyan devlet, Aziz Krikor ise ilk Katolikos (ruhani önder) olur. İlk kilise Erivan'dan 20 km batıdaki Eçmiadzin'de kurulur. Katolikoslük binaları ve ruhban okulu halen Eçmiadzin'deki mabedin parçaları.

Lusarat köyünün evleri, yolları bakımsız ve eski. Herzamanki gibi sokakta konuşmaya başladığım köylü beni ve Ermeni çalışma arkadaşımı evine davet etti. Eşi yumurta ve "Ermeni kahvesi" hazırladı, TRT açtılar arka planda, kendimi daha "evimde" hissedeceğim düşüncesiyle. Evin reisinin babası çocukken Diyarbakır'dan ailesiyle tehciye uğramış. Kürtçe konuşmuş vaktinde. Eşinin ailesi Muş civarından Ermenistan'a geçmiş 1923'de. Van gölünü tarif etmemi istediler. Evlerinde bir Türk olmasından pek gururluydular. Söz yayılınca komşular da geldi. Kimi sofraya oturdu, kimi baktı ve gitti. Köydeki şartları konuştuk, polislerin yolsuzluklarını, Ermenistan'ın derin devletini, bürokrasinin çürümüşlüğünü anlattılar. Hrant Dink'in öldürülmesi sarsıcı olmuş. Ama Dink'in cenazesinde Türklerin sergilediği insanlık Türk milletine bakışlarda çok farklı bir pencere açmış.

Ortak Türküler

Mayıs 2009. Erivan'a son ziyaret. Her zamankinden daha da gergin bir Nisan ayından sonra Türkiye ile bir yol haritası üzerinde anlaşmış. Daşnaksutyun partisi hükümetten ayrılmış ve ABD Başkanı Barack Obama 24 Nisan konuşması her iki tarafı da mutlu etmemiş. İşte bun son ziyaret böyle bir ortamda yapıldı.

Gördüğüm şu ki, 2008 sonlarındaki heyecan azalmış ve kısa vadede sınırları açacak ivmenin olmadığı görüşü yaygınlaş. Ermenistan-Türkiye normalleşmesinin Karabağ'ın çözüm sürecine paralel olarak ilerleyeceği artık aşikar.

Ermenistan'a gelmeye başladığımdan beri etnik temizlik, şiddet, mağduriyet konuları açılınca Azerbaycan'ın işgalindeki benzer dinamikleri düşünmeden edemiyorum. Genelde Erivan'daki muhattaplarım Karabağ savaşının topraklarından koparılmış Azeriler için yarattığı acıları, süregelen adaletsizliklerin nasıl aşılabileceğini konuşmak istemiyor. 'Oldu-bitti, geleceğe bakalım' yaklaşımı var. Bölgede herkes farklı bir zaman diliminin hesabını gündeme getirmeye çalışıyor.

Son seyahatimde yanımda bir grup Türk var. Birinin anneannesi Van'da yetim kalmış Ermeni çeteleri yüzünden, diğerinin ailesi Azeri kökenli, Karstan, oraya da Erivan'dan gelmişler. Bir başkasının kökleri Balkanlardan. Diğerinin ailesi Kuzey Kafkasya'dan Rus katliamlarından

kaçmış. Türklerin de çektiği acıları dile getirmeden, anlaşılmasını sağlamadan gerçek bir barışa ulaşmanın zorluğundan dem vurmamak mümkün mü?

Stepan Grigoryan'ın eşsiz misafirperverliği ile çok keyifli zaman geçiriyoruz. Katıldığımız seminerdeki Ermeniler çok yapıcı, çok bilgili. Son akşam Urartu restorandayız. Çalınan canlı müzik, yenilen yemek, müzik eşliğindeki oynamalar... Türkiye'nin herhangi bir yerinde olabiliriz o anda... herşey çok benziyor, çok bizden, çok "biz"... Stepan Grigoryan, Türklerden biri servis edilen yemeklerden yeterince yemez ise bozuluyor,alınıyor.. "Yemek diplomasisi de böyle bir şeymiş" diyerek gülüyoruz yiyebildiğimiz kadar yiyoruz. Müzisyen gençler bizim için iki kere Sarı Gelin türküsünü çalıyor.

Otelden sabaha doğru havaalanına gitmek için ayrılırken lobide Türkçe konuştuğumuzu duyan Bursalı bir Türk işadamı bizimle konuşmaya başlıyor. "Sınırın kapalı olmasından varsa bir çıkarımız, lütfen söylesinler, duymak isterim. Çıkarlardan anlarım, işadamıyım" diyor.

Ermenistan'a gittiğimde bir karmaşıklık ve imkansızlık deryasında yüzerken, bir yandan da herşeyin ne kadar basit çözümleri olabileceğini görüyorum, hissediyorum...Tıpkı Ağrı'ya uzanmanın, dokunmaya yeteceğini görmem ve hissetmem gibi...